

Zygmunt Hajduk
Wydział Filozofii KUL

Z teorii epistemicznego wartościowania: logika wartościowania *

Przedstawiono problematykę wartościowania w wybranych działach logiki filozoficznej; uwzględniono zrelatywizowane do wartościowania elementy treściowe tych działów logiki. Kolejno są prezentowane następujące zagadnienia: 1. angażowane w tej problematyce działy logiki nieklasycznej (filozoficznej); 2. logika wartościowania absolutnego oraz porównawczego; 3. logiczna struktura wartościowania — wyróżnione w nim cztery elementy; 4. opozycja między opisem i wartościowaniem z punktu widzenia semiotyki; 5. wartościowanie jako jedna z kategorii epistemicznych; 6. formalne i rzeczowe warunki racjonalności takich pojęć.

Theory of Epistemic Valuation: The Logic of Valuation

On the lecture the problems connected with the issue of valuation in selected sections of philosophical logic were presented. Substantial elements of those sections of logic, which are taking a related view of valuation, were included.

These problems should be preceded with remarks, which constitute the draft of the theory of valuation and values in science. In this preparatory framework the evaluative character of R. Carnap's, K.R. Popper's, and Th. S. Kuhn's methodology is stressed. These methodological theories report the process of valuation, which is present in science, and the methods of determination of the epistemic usefulness. The primary and the secondary values of science and the pluralistic conception of values should also be discussed. In this context, current discussions on the well-known thesis of axiological neutrality of science (M. Weber) should also be taken into consideration.

Assuming this information, a few essential axiological problems formulated in the perspective of philosophical logic have been considered and presented one after another. Among them are: 1. involved in that set of problems three sections of non-classical (philosophical) logic; 2. the logic of absolute and comparative valuation; 3. the logical structure of valuation — four elements are distinguished here; 4. the opposition between the description and the valuation from semiotic point of view; 5. the valuation as one of the epistemic categories; 6. formal and substantial or material conditions of the rationality of such conceptions.

The lecture presented here as a whole is a part of being in preparation monographic study in the field of axiology of science, which is treated today as an integral part of contemporary philosophy of science.

Wstęp

Odwołujemy się do kilku działów logiki nieklasycznej, nazywanej też filozoficzną, do logiki wartościowań (*Logic of Valuation; Logik der Wertungen*), a ponadto do logiki deontycznej, modalnej oraz do logiki epistemicznej.

---

* Zmodyfikowana wersja odczytu przedstawionego w ramach VII Polskiego Zjazdu Filozoficznego w Szczecinie (15. XI. 2004 r.).

Ogólnie stwierdza się, że z wartościowaniem mamy do czynienia w nauce, zarówno w typie nauk społecznych jak i przyrodniczych, jeśli rozważań nie ograniczymy jedynie do gotowych już teorii. Podobnie jest z naukami formalnymi, mimo że uchodzą one za wzorcowe pod względem realizowania tzw. tezy o aksjologicznej neutralności (np. P. Lorenzen). Również w języku potocznym, a nie tylko w nauce, zdania są oceniane pod względem wartości logicznej.

Mimo tego faktycznego występowania zabiegów wartościowania w różnych dziedzinach praktyki pozanaukowej i naukowej, charakterystycznej dla różnych grup nauk, znane jest ciągle wpływowe stanowisko M. Webera z początku XX wieku oraz późniejszych jego rzeczników w kwestii niezależności nauki od wartości. W tej grupie znajdują się nie tylko przedstawiciele pozytywizmu, ale i racjonalizmu krytycznego, m.in. H. Albert, zwłaszcza w odniesieniu do nauk społecznych¹. W tym sporze o wartości dominowała krytyka formułowana w postaci pozytywistycznej tezy o alogicznym charakterze wartościowań i związany z tym postulat eliminowania z nauki wartościowań, czyli wypowiedzi o wartościach.

Odnotujmy w kilku punktach pewne skomplikowanie, które występuje w powyższej kwestii. Wprawdzie w neopozytywizmie² problematyka wartości i sądów wartościujących nie była ze względów zasadniczych przedmiotem zainteresowania, niemniej uwagę zwraca kilka dookreślających ją aspektów.

1. Odnoszące się do wartości terminy, takie jak prawda, niezawodność, doniosłość, itd., nie wyrażają wyłącznie postaw subiektywnych. Oznaczają jakości obiektów, mogących być przedmiotem dyskusji, podobnie jak ich inne jakości. Obiektywność wartości, będących jakościami jest co najmniej dwójako warunkowana. Z jednej strony, doświadczenia takich wartości są powtarzalne, są też podzielane przez członków danej grupy społecznej. Z różnych sposobów wartościowania tych samych obiektów w różnych okresach czasu i w różnych grupach społecznych zdaje sprawę etyka deskryptywna, estetyka, etnologia.

2. Interesujące nas werbalizacje doświadczeń wartości mają postać sądów wartościujących, o których daje się orzekać wartość logiczną. Pomijamy natomiast subiektywne werbalizacje takich doświadczeń, występujących w dwu przypadkach zdań praktycznych. Są to pytania i rozkazy.

3. Związki między sędami wartościującymi są natury dedukcyjnej bądź indukcyjnej. Na tej drodze formułuje się dalsze zdania tego rodzaju.

4. Jakkolwiek nauka (*science*) nie jest w zasadzie podporządkowana wartościom, to determinują one dziedziny badania, a także selekcję rozpatrywanych faktów. Dzieje się to poprzez zainteresowania teoretyczne i praktyczne, determinowane wartościami. Nie wydają się one być niezmiennymi, aczasowymi, ale nie są też dowolne i zależne jedynie od poszczególnych jednostek. Badania nie są prowadzone w izolacji, zakładają współpracę i podtrzymywanie określonych kierunków tych badań. Zainteresowanie ośrodków określonym polem badań zakłada uznanie ich

¹ W racjonalizmie krytycznym, jaki ten autor reprezentuje (*Traktat über kritische Vernunft*, Tübingen 1969) nie ma miejsca na neutralność filozofii wobec wartości.

² Mamy na uwadze H. G o m p e r z a (*Unified Science and Value*. „Erkenntnis” vol. 9 1975 s. 5—10) jako reprezentanta tego stanowiska w rozpatrywanej kwestii.

doniosłości, a także ogólnych linii ich realizowania. O wartościach powiemy, że są obiektywne w tym sensie, że wyznaczają określone dziedziny nauki, a także dobór faktów na gruncie tych dziedzin.

5. Rozpatrywanie nauki w ogóle suponuje uwzględnianie odpowiedniego rzędu wartości, np. wartości wiedzy, prawdy, z których są wywodzone inne wartości, stosownie do wykorzystywanych i nieodzownych metod. Nauka nie wyznacza wartości jako ostatecznych i bezwarunkowych. Są hipotetyczne w tym sensie, że o ile działalność naukowa ma być kontynuowana, wartości te powinny być respektowane. Trudno wtedy wskazywać na pewną wartość, np. prawdę, jako naczelną. Są z pewnością wartości, które warunkują pozyskiwanie wiedzy. Jest wskazana ich kodyfikacja. Będą nią z pewnością objęte m.in. kooperacja, wiodąca do unifikacji, co umożliwia komunikowanie poprzez intersubiektywnie zrozumiały język.

Logika wartościowania absolutnego oraz porównawczego

Wracając do głównego wątku powiemy, że są znane logiki wartościowania absolutnego (występują wtedy jednoczłonowe predykaty wartości) oraz porównawczego (predykaty wartości są wtedy dwuczłonowe).

Logika wartościowań jest tym działem logiki nieklasycznej, w którym analizuje się wnioski, w których w roli przesłanek czy też założeń lub wniosków występują wartościowania, a więc wypowiedzi o wartościach. Rozumie się przez nią (wartość) wtedy obiekt dowolnego zainteresowania, starania, itd. Przy tym sposobie rozumienia tej nazwy, wartości są pozytywne, negatywne. Są też obiekty bezwartościowe, czyli takie, których wartość jest zerowa. Wartościowanie jest wyrażane zdaniami: „*a* jest wartościowe, np. dobre, złe”; „*a* jest pod względem wartości obojętne”; „*a* jest pod względem wartości lepsze, gorsze, równie cenne w stosunku do *b*”, itd.

Odróżnia się logikę wartościowań absolutnych i porównawczych. W zbiorze wartościowań absolutnych rozpatruje się na różny sposób eksplikowane normy, ich rodzaje. W logice wartościowań porównawczych rozpatruje się różne systemy logiki preferencji, np. G. von Wrighta, R. Chisholma, E. Sosy, B. Hanssona. W systemach logiki wartościowań porównawczych (m.in. D. Davidson, J. C. C. McKinsey, P. Suppes) formułuje się formalne kryteria racjonalnego wartościowania, wyboru, decyzji. W ramach zagadnienia racjonalności wartościowań podaje się warunki racjonalności nakładane na preferencje. W ramach logiki wartościowań porównawczych występuje S. Halldena logika predykatu lepszego: „*p* jest lepsze niż *q*”. Do zbioru logik wartościowań relatywnych należy też topologiczna logika H. Wessela. Podaje się w niej empiryczną interpretację logiki preferencji, w której występują predykaty: „lepszy, gorszy, równie cenny”³.

Zwraca się uwagę, że w rozpatrywanej logice nie o wszystkich wartościowaniach jest orzekana wartość logiczna. Byłaby to zatem szerzej rozumiana logika w stosunku

³ A. A. Iw i n: *Grundlagen der Logik der Wertungen*. Berlin 1975, s. 203, 260, 266nn., 296; tłumaczenia z języka rosyjskiego i przygotowania do wydania w języku niemieckim dokonał H. Wessel.

do standardowego jej rozumienia. Zgodnie z tym rozumieniem w logice obowiązują reguły, według których z prawdziwych założeń otrzymuje się prawdziwe wnioski. W rozpatrywanym typie logiki uwzględnia się sytuacje faktycznych wartościowań. Dla tych przypadków nie daje się w istocie rozstrzygnąć, czy można orzekać wartość logiczną.

Logiczna struktura wartościowania

W logicznej strukturze każdego w zasadzie wartościowania wyróżnia się cztery elementy: podmiot jednostkowy lub grupowy, oceniający dany obiekt. W notacji symbolicznej nie jest w zasadzie odnotowywany. Drugim elementem jest przedmiot, o którym jest orzekana wartość, bądź też o przedmiotach, których wartości są porównywane. Takim obiektem są zwykle działania lub decyzje. W ogólnym przypadku każde wartościowanie jest orzekane o pewnym obiekcie, niezależnie od trudności z jego wskazaniem. W kolejnym elemencie struktury wartościowania determinuje się wartościowanie absolutne i porównawcze, zależnie od tego, czy wartości są orzekane o przedmiocie w sposób absolutny, czy też porównawczy. W obydwu przypadkach występują trójki pojęć: np. dobry — obojętny — zły; lepszy — jednakowo cenny — gorszy. Są przypadki łącznego traktowania tych dwu typów wartościowania, np. dobry — lepszy — zły. W użyciu są różne zwroty oznaczające obiekty wartościowe bez odniesienia i w odniesieniu do innych obiektów. Używa się też innych par opozycyjnych nazw. Są to: wewnętrzny i zewnętrzny, pierwotny i wtórny, wewnętrzny i instrumentalny, wewnętrzny i teleologiczny. W kontekście tego odróżnienia korzysta się również z pojęć celu, środka, a także wewnętrznej i zewnętrznej wartości przedmiotu⁴.

O ile pojęcie wartościowania odnosi się do językowo wyrażonego związku wartościującego podmiotu do przedmiotu, to pojęcie wartości oznacza wszystko, co jest obiektem zainteresowania, potrzeby, dążenia lub zamierzenia, itd. Do zagadnień logiki wartościowań należy ustalenie logicznych związków, w tym definicyjnych, między tymi wyrażeniami.

Czwartym komponentem wartościowania są racje dokonywania danego wartościowania. Mówi się też wtedy o kryteriach wartościowania. Te racje są wyrażone w formie opisowej: „*x* jest doskonalsze od *y*, ponieważ...”. Ten człon nie jest zawsze *explicite* formułowany, stąd wiele formuł wartościujących posiada charakter eliptyczny.

Dokonane w ramach logiki wartościowania ukazanie wymienionych elementów faktycznego wartościowania pozwala wyeksponować składnik racjonalności w tej dziedzinie działań. Jedną z trudności tych eksplikacji nastęrcza wyraźne odgraniczanie przedmiotu od racji bądź podstaw wartościowania.

Wartościowania zmieniają się nie tylko w relacji do podmiotu, ale także w relacji do czasu. W użyciu jest formuła, która zdaje sprawę z tego stanu rzeczy: obiekt *A* dla racji *B* jest przez osobę *P* w czasie *t* pozytywnie (negatywnie, indyferentnie) oceniany.

⁴ *Ibidem*, s. 175, 180.

W literaturze przedmiotu jest stosunkowo szeroko dyskutowana *semantyka wartościowań*, łącznie z problematyką ich wartości logicznej. W tej ostatniej kwestii są znane dwa przeciwstawne stanowiska, będące ekstremami spectrum stanowisk. Z jednej strony jest pozytywistyczny emotywizm lub subiektywizm (A. J. Ayer, R. Carnap). Utrzymuje się, że wartościowania wyrażają subiektywne przeżycia i niczego nie orzekają o przedmiotach. Według stanowiska opozycyjnego, realizmu, wartości są własnościami wartościowanych przedmiotów, nie są więc orzekane przez wartościujący podmiot. Niezależnie od tych dwu skrajnych stanowisk, dorzeczne w rozpatrywanej kwestii są dwie grupy zagadnień. W pierwszej rozpatruje się intersubiektywnie kontrolowalne zabiegi wprowadzania predykatów wartościujących do danego języka. Trudno bowiem ograniczać się do jednego tylko sposobu uwyrażniania wszystkich faktycznie spotykanych sposobów wartościowania. Należy więc uwzględnić zróżnicowanie predykatów wartościujących. W drugiej grupie rozpatruje się warunki orzekania wartości logicznej o wypowiedziach, w których występują tego rodzaju predykaty. Kwestie ich wartości logicznej suponuje zagadnienie ich intersubiektywności.

Sama nazwa *logika wartościowań*, inaczej, *formalna teoria wartościowań* lub *aksjologia formalna* jest zakotwiczona w systemie etyki Kanta, Husserla, R. Hartmana oraz w systemie pojęciowym von Wrighta. Dla tego typu logicznej teorii wartościowań są również doniosłe treściowe dociekania nad wartościami. Tak ma się rzecz zarówno z logiczną teorią wartościowań absolutnych, jak i porównawczych. Ten typ logiki jest też uwzględniany w tzw. mapie logiki, podanej przez N. Reschera⁵.

Jeszcze w latach 30. i 40. XX wieku przeważało przekonanie, iż metod logiki nie da się odnieść do wypowiedzi o wartościach, normach (m.in. A. J. Ayer, R. Carnap, A. Ross). Opozycyjne stanowisko reprezentował m.in. A. A. Iwin. Systematyczne badania z zakresu logiki wartości rozwinęły się dopiero w drugiej połowie XX wieku⁶. Niemniej logiczne badania nad własnościami predykatów wartościujących prowadzono już wcześniej. Do systematycznej dyskusji tej problematyki w ramach logiki należy np. analiza logiczna predykatu preferencji: „A jest preferowane w stosunku do B”; „A jest doskonalsze niż B”.

Z logicznej teorii wartościowań uwzględnimy te ogólne zagadnienia, które pozostają w bezpośrednich związkach z interesującą nas problematyką *aksjologii epistemicznej*. Pomijamy inne tego rodzaju zagadnienia tej teorii, np. dociekania nad kwestią wartości logicznej wartościowań, czy nad uzasadnianiem zdań o wartościach, będących konkluzjami wnioskowań, itd.

Opozycja między opisem i wartościowaniem z punktu widzenia semiotyki

Logika wartościowań jest teorią formalnych związków między wartościowaniami. Ogólnie jest respektowane przeciwstawienie wartościowania opisowi,

⁵ N. R e s c h e r: *Topics in Philosophical Logic*. Dordrecht 1969.

⁶ Uwagi na temat logiki lub rachunku wartości, zwanego też rachunkiem aksjologicznym, z tego wcześniejszego okresu podaje R. S. H a r t m a n: *Value Theory as a Formal System*. Kant-Studien vol. 50 1958/59, s. 301—310.

odpowiednio, wypowiedzi opisowych, zwanych też faktycznymi, orzekającymi, kognitywnymi, informacyjnymi wypowiedziom wartościującym, aksjologicznym. W użyciu jest też przeciwstawienie zdań teoretycznych, inaczej, asertorycznych, deskryptywnych, deklaratywnych zdaniom aksjologicznym. Pierwsze mówią o rzeczywistości, o tym, jak jest, jak nie jest, drugie zaś o tym, co jest uważane za wartościowe, bezwartościowe, neutralne. Są to zdania, które wyrażają czyjeś przeświadczenie o tym, co jest dobre, złe, itd., również w sensie poznawczym.

Do relacji między wartościowaniem i opisem jest analogiczna relacja między wartościowaniem i normą. Jeśli powiemy, że wartościowania odnoszą się również do tego, co być powinno, zaś zdania deklaratywne do tego, co jest, wtedy do wartościowań będą również należały normy. Czasem są ze sobą identyfikowane⁷.

Przedstawiona tradycja nie jest jedyna na gruncie logiki języka. W rodzimej szkole semiotyki filozoficznej (m. in. T. Czeżowski) przedmiotem analizy są oceny, a więc zdania oceniające oraz normy, a więc zdania normatywne. Te ostatnie orzekają powinność i są zdaniami w sensie logicznym. Od nakazów albo zakazów różnią się tym, że stanowią dla nich racje. Jeśli normy są czasem formułowane w postaci nakazów, to trzeba je rozumieć jako wyrażenia z domyślną normą, która je usprawiedliwia. Normy bywają też formułowane jako zdania orzekające. Oceny stwierdzają wartość, i tak jak modalności są orzekane w zdaniach modalnych, tak wartości — w ocenach. Oceny są też wyrażane w zdaniach warunkowych: jeżeli R jest wartościowe, to S jest wartościowe. S pozostaje wtedy do R w stosunku środka do celu. S będzie wtedy cenne ze względu na R ⁸.

W tej samej tradycji rodzimej są w użyciu również inne objaśnienia interesujących nas pojęć. W odniesieniu do normy będzie to takie objaśnienie: podmiot X w warunkach Y jest zobowiązany do Z . W tej formule nie są *explicite* podane racje, a więc ze względu na co X jest zobowiązany. Ten element mógłby zawierać się w członie Y podanego określenia. Stosunki między normami byłyby dwojakiego rodzaju. Najpierw relacje zakresowe, a więc odwołujące się do kół Eulera. Mielibyśmy wtedy na uwadze pięć stosunków między zakresami norm, np. etycznych i epistemicznych. Poza tym wchodziłyby w grę stosunki pozazakresowe. W uzasadnianiu norm odwoływalibyśmy się do racji aksjologicznych. Mamy wtedy na uwadze sądy oceniające (oceny), odwołujące się znowu bądź do waloru obiektywnego, a więc do wartości, bądź też do waloru subiektywnego, i wtedy odwołujemy się do podmiotu. Inne zaś byłoby uzasadnianie tetyczne, odwołujące się do postanowienia prawodawcy.

Występujące w języku potocznym i w języku nauki czynności opisu i wartościowania są poddawane semiotycznej analizie. Zauważa się (m.in. A. J. Ayer) sporą dozę złożoności w próbach tego rodzaju przedsięwzięć, co dotyczy zwłaszcza

⁷ Związki między operatorami aksjologicznymi dyskutują m.in. E. Hall, R. Hartman. Por. A.A. I w i n: *op. cit.* s. 203.

⁸ T. Czeżowski: *Empiria i teoria*. „Studia Filozoficzne” 1973 nr 2(86), s. 30, 31; T. K o m e n d z i ń s k i: *Tadeusza Czeżowskiego koncepcja semiotycznej jedności nauki*. „Zagadnienia Naukoznawstwa” 1986 z. 2(86), s. 349.

zwrotów wyrażających wartościowanie. W jednej z takich prób⁹ wyrażenia te są używane na oznaczenie postawy wobec przedmiotu. Jest ona pozytywna, negatywna albo neutralna. W przypadku wartościowania relacyjnego w użyciu jest zwrot: „*x* jest preferowane względem *y*”, przy czym *x*, *y* to wyrażenia językowe.

Przy okazji dyskusji tych zwrotów zauważa się też, że zależnie od tego, czy odwołujemy się do wartości wewnętrznych lub zewnętrznych, nazywanych też instrumentalnymi, mamy do czynienia z wartościowaniem pierwotnym i wtórnym. Odpowiadają one zabiegom dokonywania preferencji oraz stopniowalnym cechom pozytywnym.

Odwołując się do różnych funkcji języka powiemy, że w procesie komunikowania za pomocą języka, wykorzystuje się głównie trzy rodzaje tych funkcji: informacyjną, ekspresywną i ewokatywną. Różnica między nimi zależy od tego, która z nich w danym kontekście jest dominująca. W prawach przyrody, zawierających sformułowania ustalonych prawidłowości, dominuje rola opisu. Nie zawierają się w nich wartościowania. Są jednak przypadki, kiedy trudno rozstrzygnąć, czy mamy do czynienia z opisową, czy też wartościującą albo preskryptywną rolą języka.

Wartościowania zalicza się zwykle do wypowiedzi o wartościach, rozumiejąc przez te ostatnie obiekty będące przedmiotem zamierzenia, życzenia, interesu, itd.¹⁰

Respektowane w aktualnej dyskusji rozumienie wartościowania jako przypisywanie wartości zdaje sprawę ze związku między podmiotem i przedmiotem wartościowania. Ten związek zachodzi wtedy, gdy przedmiot jest obiektem pozytywnego albo negatywnego zainteresowania podmiotu, albo też wtedy, gdy jest on poza sferą zainteresowania podmiotu, a także wtedy, gdy dla podmiotu ma wartość zerową.

Wartościowanie jako jedna z kategorii epistemicznych

We współczesnej logice filozoficznej zauważa się tendencję, by przez logikę modalną rozumieć nie tylko logiczną teorię modalności aletycznych (konieczność, niemożliwość, możliwość, itd.) ale też logiczną teorię innych modalności, np. deontycznych (logika norm), epistemicznych (np. G. von Wrighta) oraz logikę wartościowań.

Tak jak przedmiotem badań logiki epistemicznej są wyrażenia typu „wie, że..”; „kontrowersyjną rzeczą jest to, że..”, tak w logice wartościowań rozpatruje się pojęcia wartościujące, bądź modalności aksjologiczne. Nie wnikając w szczegóły związków między modalnymi pojęciami aksjologicznymi oraz innymi rodzajami pojęć modalnych, wskażemy jedynie na istotną różnicę między modalnościami

⁹ D. L i n c i c o m e: *Reporting, Evaluating, Describing*. „Philosophy of Science” 1972 nr 39, s. 182—193.

¹⁰ Nie ustosunkowujemy się w tym miejscu do bogatej literatury na temat sposobu rozumienia pojęcia wartości.

aksjologicznymi i aletycznymi. Pierwsze nie pozostają w żadnym logicznym związku z odpowiadającymi im zdaniem faktycznymi, z wartością logiczną takich zdań¹¹. Pod tym względem różnią się też pojęcia aksjologiczne od epistemicznych.

W swoich początkach logika wartościowań koncentrowała się na zastosowaniach wyników i metod współczesnej logiki do nauk społecznych, m.in. do dziedziny prawa, ekonomii, zwłaszcza do występujących w nich rozumowań. Istnieje oczekiwanie, by tak jak w badaniach nad podstawami matematyki, tak też w uzasadnianiu wymienionych dyscyplin nauk społecznych rolę analogiczną odegrała logika. Zbudowanie logicznej teorii rozumowań odniesionych do wartości pozwala poszerzyć formalne kryteria racjonalności do wypowiedzi o wartościach. Kwestionuje się wtedy stanowisko, jakoby odniesione do wartości rozumowania jako alogiczne oraz irracjonalne były poza ramami racjonalności.

Wiele rodzajów wartościowań pozostaje poza kategorią prawdziwości. Zbudowanie logicznej teorii wartości pozwala stwierdzić, że w logice rozpatruje się wyrażenia, które nie legitymują się wartością prawdy. Zatem traktowanie logiki jako nauki o sposobach otrzymywania prawdziwych wniosków z prawdziwych przesłanek należałoby zastąpić poszerzoną koncepcją logiki. Rozpatrywanie takich zagadnień w logice jest z pewnością filozoficznie doniosłe.

Formalna teoria wartości stanowi schemat pojęciowy wykorzystywany w wartościowaniach dokonywanych we wspomnianych dziedzinach nauk społecznych. W teorii decyzji oraz ekonomii szczególną rolę odgrywa kategoria preferencji. Jeśli w tych dziedzinach zwraca się uwagę głównie na dwie logiczne własności preferencji, na symetryczność i przechodność, to logika wartościowań oferuje rozwiniętą teorię preferencji, za pomocą której analizuje się m.in. kategorie wyboru, użyteczności i inne.

Klarowne przedstawienie logicznych własności wartościowań precyzuje też rolę wartościowań w poznaniu naukowym. Ponadto służy objaśnieniu związku między wartościowaniem i normami. Stosunkowo szeroko jest podzielane przekonanie, iż nauka nie powinna zawierać żadnych wartościowań, ponieważ jest uprawniona jedynie do stwierdzania tego, co jest, a nie tego, co powinno być lub, co byłoby lepsze. Czasem spotyka się słabszą tezę, zgodnie z którą naukowiec mógłby dokonywać wartościowań, jednak należałoby je wyraźnie odgraniczyć od wypowiedzi faktualnych.

Bez odwołania się do logiki wartościowań dorzeczną dyskusją tych dwu postaci wykluczania wartościowań z języka nauki nie wydaje się możliwa do zrealizowania.

W kwestii związku między wartościowaniem i normami utrzymuje się nieraz, iż każda wartość zawiera zobowiązanie, bądź też jest zobowiązaniem. Wtedy wypowiedzi normatywne zakładają określone wypowiedzi aksjologiczne. Związek między

---

¹¹ Powyższe stwierdzenie różni się od zasady Hume'a, kwestionującej możliwość logicznego wyprowadzenia zdań powinnościowych ze zdań opisowych. Nie stwierdza się natomiast niczego o przejściu od zdań powinnościowych do faktycznych. Przedstawione zaś w korpusie tekstu stwierdzenie kwestionuje zasadne przejście od określonego rodzaju zdań faktycznych do zdań aksjologicznych. Neguje też możliwość odwrócenia tej relacji.

normami i wartościowaniami stanowi też podstawę klasyfikacji norm¹². Logika wartościowań, jak każdy typ logiki, oferuje środki do bardziej precyzyjnego i efektywnego rozwiązywania zagadnień danej dziedziny. Podobnie jest z matematyką, która pełni analogiczną rolę w stosunku np. do przyrodoznawstwa¹³.

Obok szczególnie interesującego nas pojęcia wartościowania, do zbioru pojęć epistemicznych należą również pojęcia wiedzy, poznania, przekonania, uzasadniania. Traktując racjonalność jako uniwersalny standard szacowania, bądź oceny pojęć, odnosi się go również do pojęć epistemicznych. Są różne sposoby i warunki realizacji tego wymogu. Zwraca się więc uwagę, że analiza procedur bądź postaw epistemicznych, np. znać coś, pozwala stwierdzić, iż nie są one determinowane wyłącznie przez czynniki poznawcze, ale też przez cele, a zatem i wartości, na które odnośne procedury są zorientowane. Stanowi to o pozapoznawczym odniesieniu do wartości. Występują one wtedy w definicjach takich pojęć. W przypadku takiej analizy racjonalna rekonstrukcja pojęć epistemicznych przyjmuje postać definicji wyraźnych. Jest wtedy determinowane nie tylko znaczenie, ale i kwalifikacja racjonalności wprowadzanych pojęć.

Formalne i rzeczowe warunki racjonalności pojęć epistemicznych

Warunki poznawczej racjonalności pojęć epistemicznych są formalne i pozaformalne. Minimalnym wymogiem formalnym racjonalności pojęć epistemicznych jest spełnienie warunków konsystentności. Formuła takiego wymogu głosi: jeśli A wie, że p , to nie wie, że $\neg p$. Taka zależność obowiązuje też dla przekonań. Stąd dwa symboliczne zapisy, odpowiednio dla predykatu wiedzy oraz dla predykatu przekonania:

$Kp \rightarrow \neg K \neg p$; oraz odpowiednio: $Bp \rightarrow \neg B \neg p$.

Niespełnienie takich zależności pozwoliłoby utrzymywać, że ktoś wie (jest przekonany), że p (np. że perpetuum mobile nie istnieje), zarazem też wie (jest przekonany), że nie p (np. że perpetuum mobile istnieje).

Byłby to przypadek wiedzy bądź przekonania niekonsystentnego¹⁴.

Inne kryterium konsystentności głosi: jeśli Kp jest elementem konsystentnego zbioru zdań, λ , wtedy zbiór, będący mnogościową sumą: $(\lambda + \{p\})$ również musi być konsystentny¹⁵.

Powyższe warunki określają formalny aspekt racjonalności.

Na racjonalność pojęć epistemicznych nakłada się również wymogi natury rzeczowej. I tak, wymóg racjonalności nie będzie zachowany w przypadku, gdy na gruncie epistemologii będzie występować dedukcyjna infallibilność, a także logiczna wszechwiedza. Podtrzymywałoby się wtedy możliwość znajomości wszystkich

¹² G. von Wright: *Norm and Action*. New York 1963, s. 15 nn: normy zakładają logicznie wartościowania, zaś wartościowania są niezależne od norm. W logice von Wrighta są eksplikowane m.in. kategorie wyboru, preferencji, decyzji.

¹³ A. A. Iwin: *op. cit.* s. 9—15, 23, 26—27, 29—41, 49—57, 78.

¹⁴ P. Weingartner: *Conditions of Rationality for the Concepts of Belief. Knowledge and Assumptions*. „Dialectica” 1982 nr 36, s. 246, 243—263.

¹⁵ J. Hintikka: *Knowledge and Belief*. Ithaca/N.Y. 1962, s. 22.

konsekwencji aktualnego korpusu wiedzy. Utrzymywałoby się też, że wszystkie dające się udowodnić zdania, a więc co najmniej wszystkie zdania logicznie prawdziwe, byłyby również znane, bądź znane jako prawdziwe¹⁶.

O tego rodzaju systemach epistemicznych powiedzielibyśmy, że suponują wadliwe pojęcie racjonalności. Dodajmy dla objaśnienia, że w logice asercji występuje określenie pojęcia asertora nieomylnego:

$(\exists x) (\forall p) (Axp \supset p)$

oraz asertora wszechwiedzącego:

$(\exists x) (\forall p) (p \supset Axp)$ ¹⁷.

Oznaczenia występujące w tych formułach są standardowe. Formuł tych używa się jako logicznych określeń podmiotu działającego odpowiednio w sposób nieomylny oraz wszechwiedzący.

¹⁶ P. Weingartner: *op. cit.*, s. 250nn.

¹⁷ Por. N. Rescher: *op. cit.*, s. 254. Ponadto, E. Klevakina: *Epistemic Concepts and the Problem of Rationality*. w: P. Weingartner, G. Schurz [eds]: *The Philosophy of Natural Sciences. Proceedings of the 13th International Wittgensteinian Symposium*. Wien 1989, s. 359—367. Uwagi do logiki epistemicznej, łącznie z odniesieniami do dalszej literatury przedmiotu, zawierają się też w: Z. Hajduk: *O akceptacji teorii empirycznej*. Lublin 1984, s. 239, 250.